

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Štěpán Lisý

**Vykladačská činnost Mikuláše z Lyry v Postille
litteralis a její význam v křesťanské exegetické
tradici**

**Exegetical Approaches of Nicholas de Lyra in
Postilla litteralis and Its Role in Christian
Tradition**

Autoreferát doktorské disertační práce

Praha, 2008

Předkladatel doktorské disertační práce:

Mgr. Štěpán Lisý, M.A.

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Judaistika

Školitel: Doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

Oponenti doktorské disertační práce:.....

.....
.....
.....

Obhajoba disertační práce se koná dne:.....

v.....na.....

.....
.....

před komisí pro obhajobu disertační práce. Předsedou komise
byl jmenován.....

**Předseda
Oborové rady:**

**Děkan
fakulty:**

Když se odlišné náboženské ideje setkávají mezi sebou ve svých dějinách, můžeme uvnitř náboženské tradice mnohokrát rozeznat dvojí reakci. Na jedné straně toto setkávání přináší obohacení, jež je však spojené i s určitým napětím na straně druhé. Také téma této práce je zasazeno mezi dvě období, ve kterých jsme svědky setkávání odlišných náboženských proudů v oblasti výkladu posvátných textů.

Prvním obdobím je konec 12. století a zejména pak 13. století, kdy se západní křesťanská tradice setkává významným způsobem s rabínskou literaturou a se středověkými židovskými výklady k Tóře. Vedle toho se však křesťanští učenci poprvé seznamují i s poselstvím Koránu v latinském překladu spolu se středověkými muslimskými výklady. Zatímco v prvním období převládá v křesťanské tradici spíše napětí než obohacení, ve druhém období, v 15. století, můžeme pozorovat, že se uvnitř křesťanské tradice vytváří svébytný

myšlenkový proud křesťanských kabalistů ovlivněný židovskou mystickou tradicí vedle neutuchajících polemik s judaizmem a islámem, které probíhají v určitých modifikacích v podstatě až do současnosti. Předkládaná práce se tedy zabývá tématem spadajícím do 14. století, které můžeme považovat za důležitou přechodovou fází mezi oběma stoletími.

Z mnohých témat, se kterými se můžeme setkat na poli židovsko-křesťanských vztahů ve středověku, je bezesporu exegeze Písma jednou z nejdůležitějších. Od chvíle, kdy se křesťané začali zabývat hebrejským textem, můžeme spatřovat vzájemnou interakci ať už pozitivní, či negativní mezi židovskou a křesťanskou exegetickou tradicí. Tak jako nacházíme u židovských učenců příklady užívání křesťanských komentářů, tak podobně i křesťané užívají komentáře židovské. Co se však četnosti týče, tak se v dějinách exegeze Písma více

setkáváme s křesťanskými učenými vyhledávajícími, ať už z jakéhokoliv důvodu, výklady židovské.

Tato tendence je potom o to více viditelnější v průběhu 11. a 12. století ve Francii a ve Španělsku, kde se zejména křesťanští učenici začínají zajímat mimo jiné jak o výklady židovské, tak i o muslimské náboženské texty. Systematičtější způsob studia těchto hebrejských a arabských textů se objevuje až ve 13. století. Proto není překvapivé, že se v této době setkáváme vedle zájmu o židovské komentáře i s intenzívní snahou o studium hebrejštiny a arabštiny. Byli to právě učenici z řad dominikánů a františkánů, kteří se vážnějším způsobem věnovali studiu orientálních jazyků. A jedním z těchto učenců byl i františkán Mikuláš z Lyry (1270-1349).

Osoba Mikuláše z Lyry přitahovala badatele už od konce 19. století. Starší práce se věnují především *Postille litteralis* k Pentateuchu a k Žalmům. Setkáváme se v nich s výčtem pasáží, kde

je explicitně citován židovský exegetický materiál, zejména potom komentáře rabiho Šloma ben Jicchaka (Rašiho). Ale tito badatelé se již nezabývali materiálem převzatým z židovské tradice, kde Lyra již jeho zdroj nezmínil, což pro středověkého učenice rozhodně nebylo výjimečné. Též se v těchto pracích nesetkáváme s hlubší analýzou exegetických principů Lyrovy *Postilly litteralis*. Byly to práce C. Siegfrieda,¹ který se též částečně zabýval významem Lyrových komentářů u Martina Luthera, F. Maschkowskiho,² J. Neumanna³ a disertační práce A. Michalskiho.⁴ Podobných chyb se však dopouštějí i

¹ SIEGFRIED, C. Rashi's Einfluss auf Nicolaus von Lira und Luther in der Auslegung der Genesis. *Archiv für die wissenschaftliche Erforschung des Alten Testaments*, Halle, 1869, roč. I, s. 428-456.

² MASCHKOWSKI, F. Rashi's Einfluss auf Nicolaus von Lyra in der Auslegung des Exodus – Ein Beitrag zur Geschichte der Exegese des alten Testaments. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, Giessen, 1891, roč. XI, s. 268-316.

³ NEUMANN, J. Influence de Raschi et d'autres commentateurs Juifs. *Revue des Etudes Juives*, Paris, 1893, roč. 27, s. 172-182 (I. část), s. 250-262 (II. část).

⁴ MICHALSKI, J. A. *Rashis Einfluss auf Nicolaus von Lyra in der Auslegung der Bücher Leviticus, Numeri und Deuteronomium*, (Inaugural-dissertation zur Erlangung der doktorwürde der Hohen philisophischen und naturwissenschaftlichen Fakultät der

pozdější badatelé jako W. Bunte, který si vytkl za cíl ve své práci⁵ shromáždit z Lyrových spisů „všechna“ místa,⁶ kde je explicitně citován židovský exegetický materiál. Avšak i na těchto místech je třeba tuto publikaci užívat obezřetně.⁷ Proto její použití je pro další výzkum do jisté míry omezené.

Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster in Westfalen), Leipzig: Druck von W. Drugulin, 1915, s. 38. Disertace A. Michalskiho byla publikována ještě o rok později s drobnými korekcemi. In MICHALSKI, J. A. Rashis Einfluss auf Nicolaus von Lyra in der Auslegung der Bücher Leviticus, Numeri und Deuteronomium. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, Giessen, 1916, roč. XXXV, s. 218-245 (I. část), roč. XXXVI, s. 29-63 (II. část). Dále se v *Postille litteralis* A. Michalski zabýval i rabínskými prameny v knize Soudců. In MICHALSKI, J. A. Vom Einfluss de Midraschim. *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft*, Frankfurt am M., 1924, roč. XVI, 217-226.

⁵ BUNTE, W. *Rabbinische Traditionen bei Nikolaus von Lyra - Ein Beitrag zur Schriftauslegung des Spätmittelalters*, Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH – Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1994. ISBN 3-631-48015-6. s. 324.

⁶ W. Bunte se omezuje na místa, kde je hebrejský zdroj explicitně Lyrou uveden, vůbec nezohledňuje ta místa, kde Lyra židovský materiál neodcitoval. S ohledem na mnohá prostudovaná místa mohu říci, že by se v některých knihách mohlo jednat odhadem až o polovinu více míst, než uvádí ve své práci W. Bunte. Tento fakt ovšem připouští i sám Bunte ve své předmluvě. In BUNTE, W. *Rabbinische Traditionen bei Nikolaus von Lyra*, Vorwort, strana není číslována.

⁷ Pro ilustraci uvádím alespoň jedno místo, pro které Wolfgang Bunte chybně nachází zdroj z Maimonidova *Igeret Teman* (אגרת תימן). In

Pozdější a mnohem zásadnější je monografie od Hermana Hailperina.⁸ Jeho práce se však zabývá spíše recepcí Rašihových komentářů u křesťanských učenců, než hermeneutickými principy Lyrovy *Postilly litteralis*.⁹ Svým zpracováním a rozsahem však zůstává do současnosti v mnohém nepřekonaná, snad až na přílišný optimismus, který Hailperinovi částečně znemožňuje kritičtější pohled na osobu Mikuláše z Lyry. S tímto „pozitivním“ pohledem na osobu Mikuláše z Lyry se potom vyrovnávají pozdější badatelé, jako Eugene Merrill¹⁰ a Jeremy Cohen.¹¹ Ve stejném období vychází ještě práce od

BUNTE, W. *Rabbinische Traditionen bei Nikolaus von Lyra*, s. 166, pozn. 114.

⁸ HAILPERIN, H. *Rashi and the Christian Scholars*, Pennsylvania: University of Pittsburgh Press, 1963, s. 379.

⁹ Mikulášovi z Lyry je potom věnována zejména jedna kapitola jeho práce. In HAILPERIN, H. *Rashi and the Christian Scholars*, s. 137-248.

¹⁰ MERRILL, H. E. Rashi, Nicholas de Lyra, and Christian Exegesis. *Westminster Theological Journal*, 1975, roč. 38, s. 66-79.

¹¹ COHEN, J. *The Friars and the Jews: The Evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1982. ISBN 0-8014-1406-7. s. 301. O něco rozsáhlejší a obsažnější je však Cohenova nepublikovaná disertační práce na toto téma, kterou se mi podařilo získat s laskavým svolením Hebrejské národní knihovny

španělské badatelky Teresy Paúl¹² zabývající se především ilustracemi, které často doprovázejí v rukopisech i tiscích text *Postilly litteralis* a stávají se její nedílnou součástí, což ostatně potvrzují i další

v Jeruzalémě. Ve své disertaci je Cohen ještě o něco více kritičtější, než pak ve své publikované monografii. In COHEN, J. *Mendicant, the Medieval Church, and the Jews, Dominican and Franciscan Attitudes Towards the Jews in the Thirteen and Fourteenth Centuries*, (A thesis Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University in Partial Fulfilment for the Degree of Doctor of Philosophy), (Unpublished Ph.D. thesis), 1978, s. 295-331. Obě tyto práce vyvolaly velikou odbornou diskuzi. J. Cohen potom v roce 1999 vydává další monografii, ve které zařazuje kapitolu s názvem *The Friars Reconsidered*. Reflektuje v ní svůj dřívější „negativní“ pohled na žebrové řády, který lze zjednodušeně shrnout do tvrzení: „Byly to právě žebrové řády, které byly zodpovědné za úbytek evropského židovstva.“ Cohen tedy shrnuje celou vědeckou diskuzi na toto téma, avšak nesnaží se vyvracet námitky ostatních badatelů, spíše zastává ten názor, že existuje citelný rozdíl ve vnímání židů v 11.-12. století a 13.-14. století, který potom dokumentuje na konkrétních pramenech a svůj názor ještě doplňuje o nové skutečnosti. Podrobněji In COHEN, J. *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1999. ISBN 0-520-21870-1. s. 313-400.

¹² PAÚL, L. T. *Postillae in vetus et novum testamentum de Nicolás de Lyra*. Sevilla: Universitaria de Sevilla, 1979. ISBN 84-7405-147-9. s. 148. Tato studie je mnohými současnými badateli přehlížena. Považují ji za přínosnou zejména v tom, že zpracovává španělský materiál týkající se osoby a díla Mikuláše z Lyry.

odborné články vydané na toto téma.¹³ Nicméně ani tyto práce nepřinášejí hlubší analýzu Lyrova exegetického přístupu.

V poslední době přitahuje Lyrova osobnost stále více moderních badatelů, o čemž svědčí i více publikovaných, ale i nepublikovaných prací zabývajících se osobou Mikuláše z Lyry a jeho dílem. Z publikovaných prací je třeba zmínit sborník odborných studií editovaný Philipem Kreyem a Lesley Smithem,¹⁴ u něhož bychom zcela jistě čekali, že by mohl přinést detailnější pohled na Lyrovu hermeneutiku. Avšak celkový pohled na Mikulášovy vykladačské principy zůstává spíše nejasný, neboť je naznačen a roztroušen v různých esejích, ve kterých

¹³ ROSENAU, H. The Architecture of Nicholas of Lyra's Temple Illustrations and Jewish Tradition. *Journal of Jewish Studies*, 1974, roč. 25, s. 294-304; KACZYNSKI, B. Illustrations of Tabernacle and Temple Implements in the Postilla in Testamentum Vetus of Nicholas de Lyra. *Yale University Library Gazette*, 1973, roč. 48, č. 1, s. 1-11; GRUBER, I. M. What Happened to Rashi's Picture? *Bodleian Library Record*, 1992, roč. 14, s. 111-124.

¹⁴ KREY, D. W. Philip and SMITH L. (ed.) *Studies in the History of Christian Thought: Nicholas of Lyra the Senses of Scripture*, 2000, Leiden-Boston-Köln: Brill, č. 90. ISBN 90-04-11295-2. s. 344.

bychom obtížně hledali společnou linii.¹⁵ V nedávné době vyšly ještě dvě studie, první od Marka Hazarda, který se v ní věnuje *Postille litteralis* k Janovu evangeliu v kontextu jiných středověkých komentářů.¹⁶ A druhá z pera Deeny Klepper zabývající se především Lyrovými kvestii a františkánskou recepcí židovských spisů.¹⁷ Práce D. Klepper v některých záležitostech částečně i polemizuje s názorem Jeremy Cohena¹⁸ a to

¹⁵ Podobný pocit sdílí i Deena Klepper: „...*While the diverse collection of essays supplies a less coherent picture of Nicholas as exegete than more systematic study of the Postilla litteralis might...*“ In KLEPPER, C. D. *The Insight of Unbelievers: Nicholas of Lyra and Christian Reading of Jewish Text in the Later Middle Ages*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007. ISBN 978-0-8122-3991-1. s. 37.

¹⁶ HAZARD, M. *Literal Sense and Gospel of John in Late-Medieval Commentary and Literature*, New York and London: Routledge, 2002. ISBN 0-415-94123-7. s. 17-84.

¹⁷ Což je publikovaná disertační práce, které později vyšla knižně. KLEPPER, C. D. *Nicholas of Lyra's Questio de adventu Christi and the Franciscan encounter with Jewish Tradition in the Late Middle Ages*, (Unpublished Ph.D. thesis), Northwestern University, Chicago, 1995. Viz pozn. 15.

¹⁸ COHEN, J. *The Friars and the Jews*, s. 180-195.

především v dataci Mikulášových kvestií¹⁹ a též se pokouší poopravit na některých místech někdy až příliš kritický Cohenův pohled²⁰ na Mikuláše z Lyry, neboť J. Cohen ho řadí mezi křesťanské učence vinící židy²¹ z ignorance při odsouzení Ježíše Krista, což z jeho kvestií ani z *Postilly litteralis* tak jednoznačně nevyplývá.²² Z nepublikovaných prací²³ pak uveďme Pflibsenovu disertační práci²⁴ a zcela jistě stojí za zmínku i solidní magisterská práce

¹⁹ KLEPPER, C. D. *The Insight of Unbelievers: Nicholas of Lyra and Christian Reading of Jewish Text in the Later Middle Ages*, s. 82-108.

²⁰ COHEN, J. The Jews as the Killers of Christ in the Latin Tradition, From Augustine to the Friars. *Traditio*, roč. 39, 1983, s. 1-27.

²¹ V této práci zachovávám psaní žid/é s malým písmenem zejména s ohledem na chápání středověkého židovstva více jako náboženské než národní komunity. Také vedle slov křesťan a muslim potom text práce vyznívá daleko vyrovnaněji.

²² KLEPPER, C. D. The Dating of Nicholas of Lyra's *Questio de adventu Christi*. In *Archivum Franciscanum Historicum*, roč. 86, 1993, s. 297-312; Též In KLEPPER, C. D. *The Insight of Unbelievers: Nicholas of Lyra and Christian Reading of Jewish Text in the Later Middle Ages*, s. 82-108.

²³ Též viz pozn. 25 a 28.

²⁴ PFLIBSEN, T. P. *Nicholas of Lyra's Use of St. Thomas Aquinas' Expositio super Iob ad litteram in His Postilla on Job*, (Unpublished Ph.D. thesis), Milwaukee: Marquette University, 2006. Tuto práci se mi však nepodařilo získat a zohlednit.

Ariho Geigera zabývající se Lyrovou postilou ke knize Pláč.²⁵

Vedle těchto studií existují ještě moderní překlady Lyrovy *Postilly litteralis* opatřené předmluvami, které se alespoň částečně zabývají Lyrovou exegezí. Do současnosti vyšly pouze anglické překlady²⁶ *Postilly litteralis* ke knize Rút,²⁷ Písni písni²⁸ a k Apokalypse.²⁹ Též se můžeme setkat

²⁵ GEIGER, A. *Jewish Sources of Nicholas of Lyra's Litteral Commentary on Lamentations*, (hebrejsky), (Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master's Degree in the Department of General History), Bar Ilan University, 2002, s. 194. Část této práce byla později publikována v jeho článku viz pozn. 33.

²⁶ V současnosti se můžeme setkat s moderními překlady výhradně do angličtiny. Moderní překlady do jiných jazyků mi nejsou známy, avšak ani tuto možnost zcela nevylučuji.

²⁷ SMITH, L. (ed.) *Medieval Exegesis in Translation – Commentaries on the Book Ruth*, Kalamazoo: Medieval Institute Publications, 1996. ISBN 1-879288-68-0. s. 57-67.

²⁸ KIECKER G. J. (ed.) *The Postilla of Nicholas de Lyra on the Song of Songs*, Milwaukee: Marquette University Press, 1998, s. 125. Předmluva k tomuto překladu je částečně výtah z Kieckerovy nepublikované disertace, kterou se mi přes veškeré úsilí bohužel nepodařilo opatřit a zohlednit v této práci. KIECKER G. J. *The Hermeneutical Principles and Exegetical Methods of Nicholas de Lyra, OFM, ca. 1270-1349*, (Unpublished Ph.D. thesis) Milwaukee: Marquette University, 1978.

²⁹ KREY, D. W. Philip. *Nicholas of Lyra's Apocalypse Commentary*, 1997, Michigan: Medieval Institute Publications Western Michigan

i s některými přeloženými částmi Lyrovy postily ke knize Exodus³⁰ a k listu Římanům.³¹ Vedle již zmiňovaného Kreyova sborníku odborných studií³² existují i mnohé cizojazyčné odborné články věnující se osobě i dílu Mikuláše z Lyry.³³ V české odborné

University. ISBN 1-879288-78-8. s. 238. Předmluva k tomuto překladu je částečně výtah z Kreyovy nepublikované disertace, kterou se mi též nepodařilo zohlednit v této práci: KREY, D. W. Philip. *Nicholas of Lyra: Apocalypse Commentary as Historiography*, (Unpublished Ph.D. thesis), Chicago: University of Chicago, 1990.

³⁰ Jedná se pouze o třetí kapitulu knihy Exodus opatřenou detailním poznámkovým aparátém. In PATTON, C. Selections from Nicholas of Lyra's Commentary on Exodus. In FOWL, E. S. (ed.) *The Theological Interpretation of Scripture: Classic and Contemporary Readings, Blackwell Readings in Modern Theology*, Malden: Blackwell Publishing Ltd, 1997. ISBN 1-55786-835-2. s. 114–128.

³¹ V tomto sborníku komentářů jsou přeloženy větší části Lyrovy *Postilly litteralis* k listu Římanům s moderním komentářem včetně podrobného poznámkového aparátu od D. Klepper. In KLEPPER, C. D. First in Knowledge of Divine Law: The Jews and the Old Law in Nicholas's Romans Commentary. In CABELL, S. W. & HAWKINS, S. P. & SCHILDGEN, B. (ed.) *Medieval Readings of Romans*, New York – London: T&Z Clark International, 2007. s. 167-181.

³² Viz pozn. 14.

³³ HAILPERIN, H. Nicholas de Lyra and Rashi: The Minor Prophets. In *Rashi Anniversary Volume*, New York, 1941, s. 115-147; KREY, P. D. W. Nicholas of Lyra, Apocalypse Commentator, Historian and Critic. *Franciscan Studies*, 1992, roč. 52, s. 53-84; WOOD, R. Nicholas of Lyra and Lutheran Views on Ecclesiastical Office. *Journal of Ecclesiastical History*, 1978, roč. 29, č. 4, s. 451-462;

literatuře se Lyrovou osobou ani dílem doposud nikdo vážněji nezabýval, snad až na drobný příspěvek v nedávném sborníku, který patrně není považován ani samotným autorem za příspěvek badatelský.³⁴

WOOD, A. S. Nicholas of Lyra. *Evangelicals Quarterly*, 1961, roč. 33, s. 196-206; WAUHKONEN, R. The Authority of Text: Nicholas of Lyra's Judeo-Christian Hermeneutic and the Canterbury Tales. *Florilegium*, 1992, roč. 11, s. 141-159; GEIGER, A. Anti-Jewish Polemics in Nicholas of Lyra's Literal Postilla on Lamentations, (hebrejsky). *מאן*, 2004, roč. 69, č. 4, s. 407-429; BROWN, F. S. Nicholas of Lyra's Critique of Scotus' Univocity. In *Historia Philosophiae Medii Aevi. Studien zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Festschrift für Kurt Flasch zu seinem 60. Geburtstag*. Burkhard Moisisch and Olaf Pluta (ed.), Amsterdam - Philadelphia, 1991, s. 115-127; KREY, D.W. Philip. Nicholas of Lyra's Commentary on Daniel in the Literal Postill (1329). In *Die Geschichte der Daniel-Auslegung in Judentum, Christentum und Islam. Studien zur Kommentierung des Danielbuches in Literatur und Kunst. Herausgegeben von Katharina Bracht und David S. du Toit*, Berlin: Walter de Gruyter, 2007. ISBN 978-3-11-019301-5. s. 199-215.

³⁴ Mimo překlad a stručný rozbor části Lyrovy *Postilly litteralis* ke Skutkům apoštolským je třeba považovat tento příspěvek převážně za kompilaci z různých encyklopedií, ve kterých jsou některá přebíraná fakta zavádějící. V tomto příspěvku též není citována ani jedna monografie či odborný článek! Nicméně autor sám už v úvodu článku přiznává, že: „*Tato studie je rozšířenou verzí příspěvku pro mezioborový seminář doktorského studia na ETF UK...*“ In DUS, J. A. Mikuláš z Lyry o Pavlovi před Damaškem. In PRUDKÝ, M. a ROSKOVEC, J. *Výklady a vykladači: studie k biblické hermeneutice*, Jihlava: Mlýn, 2005. ISBN 80-86498-12-3. s. 106-119.

V dějinách křesťanské exegeze je františkán Mikuláš z Lyry (1270-1349) vnímán především jako vykladač, který zastává „typický“ středověký čtverý výklad Písma. Jako hebraista ve své době neváhal užívat ve svých výkladech mnohé židovské komentáře, proto je i často oblíbeným příkladem pro židovsko-křesťanský dialog díky svému pozitivnímu náhledu na židy ve středověku. Snad nejvíce se proslavil četnými citacemi typu: „...*dicit Rabi Salomon...*“, což je pro Lyru charakteristické uvození slov z komentáře židovského vykladače, rabiho Šloma ben Jicchaka (1040-1105). Ještě za Lyrova života se jeho *Postilla litteralis* stala jedním z nejužívanějších biblických komentářů vůbec a vynález knihtisku ještě mnohonásobně umocnil tuto popularitu, která pokračovala téměř až do poloviny 17. století. Avšak v tomto období už postila nadobro upadá v zapomnění a to až do konce 19. století, kdy se stává přitažlivým předmětem vědeckého zájmu.

Většina učenců studujících jeho *Postillu litteralis* si již od Lyrovy smrti a to včetně moderních badatelů klade neustále otázky, která tvrzení jsou pravdivá a která se již stala o jeho osobě mýtem. Pakliže bychom měli odpovědět, která tvrzení jsou pravdivá, a která nikoliv s ohledem na současný stav bádání, tak bychom se moc jednoznačných odpovědí nedočkali. Neboť současní badatelé se v mnohých otázkách rozcházejí. Výjimkou je tvrzení, zda-li byl Lyra zastáncem čtverého způsobu výkladu Písma. Zde se badatelé shodují, že byl především zastáncem doslovného výkladu (*sensus litteralis*). Avšak již v odpovědi na otázku, jakým způsobem Lyra chápe doslovný smysl, mnoho jednoznačných odpovědí zakládajících se na rozsáhlejší analýze nenacházíme. V odpovědi na otázku zda-li byl Lyra výborným znalcem hebrejštiny, se současní badatelé rozdělují v zásadě na dvě skupiny. První optimističtější tvrdí, že patřil k výborným znalcům hebrejštiny, druhá, rezervovanější skupina zastává názor, že byl spíše

podprůměrným hebraistou, a že spoléhal na pomoc vzdělanějších učenců a konvertitů. Na otázku zda-li je Lyra opravdu učenec zastávající tolerantní postoj k židovské menšině ve středověké Francii se většina badatelů přiklání k odpovědi spíše ano. Vedle těchto však existují i hlasy rozhodně ne rovněž stojící na relevantních argumentech. Co se týče Lyrovy popularity a vlivu na pozdější křesťanské učence, je to paradoxně oblast, kterou můžeme považovat snad za více probádanější, než samotné Lyrovy komentáře. Ze známých učenců, kteří byli ovlivněni Lyrovu *Postillou litteralis* jmenujme například Jana Viklefa, Geoffrey Chaucera a Martina Luthera.

Předkládaná práce se tedy zabývá především vykladačskými principy u Mikuláše z Lyry a jeho koncepcí výkladu podle doslovného smyslu (*sensus litteralis*). Předmětem práce budou Mikulášovy tři prology k jeho *Postille litteralis* a *moralis*, ve kterých postupně vysvětluje své exegetické principy včetně

některých stěžejních částí z jeho *Postilly litteralis*, kde se opakovaně pokouší svůj přístup dovysvětlit či upřesnit. Dále se tato práce pokouší ukázat na konkrétních pasážích z Lyrových komentářů různorodost v jeho exegetickém přístupu spočívající jak na židovských, tak na křesťanských komentářích, což je těsně spojené s otázkou Lyrova eklekticismu a principy, kterými se řídí při výběru komentářů k jednotlivým pasážím Bible. Potom díky této analýze komentářů bude možné daleko lépe odpovědět na otázky, v čem skutečně spočívala vykladačská práce Mikuláše z Lyry a jaký je jeho význam a místo v dějinách křesťanské exegeze a též i na otázku, proč se právě v tomto období setkáváme s tak usilovnou snahou o doslovný výklad a zda-li Mikulášův příklon k židovským komentářům a zejména k Rašiho výkladům, byl dílem náhody či pečlivě promyšleným záměrem. S tím také souvisí i pozdější úspěch a vliv *Postilly litteralis* mezi středověkými učiteli, který též nelze považovat za

zcela náhodný a neočekávaný. Z mnohých pozdějších učenců ovlivněných *Postillou litteralis* se tato práce věnuje i Janu Husovi, u kterého je vliv Mikuláše z Lyry nepřehlédnutelný a to zejména v traktátu *De ecclesia*. Nakonec se práce pokouší nalézt odpověď na otázku, čím byla Lyrova *Postilla litteralis* tak jedinečná, že se stala klasickou příručkou pro studium Bible a proč ji intenzivně užívali právě učenci i v Českých zemích s ohledem na dochované rukopisy Lyrových spisů na našem území. Za nejvhodnější a nejpřínosnější metodu pro tuto práci považuji historicko-textovou analýzu pramenů.

Celou práci tvoří osm kapitol, úvod (kap. 1) a závěr (kap. 7). Poslední osmá kapitola je soupisem dochovaných rukopisů Mikuláše z Lyry na našem území. Druhá kapitola pojednává zejména o životě a díle Mikuláše z Lyry. Další kapitola (kap. 3) se zabývá exegetickými principy před Mikulášem

z Lyry spolu s hebraistickými a arabistickými tendencemi u křesťanských učenců do začátku 14. století. Na tuto část potom navazuje čtvrtá kapitola pojednávající o vykladačských principech u Mikuláše z Lyry, ke které je připojena analýza vybraných pasáží z *Postilly litteralis* (kap. 5.). Šestá kapitola se pak zabývá vlivem *Postilly litteralis* na pozdější středověké učence, mimo jiné například na Jana Husa.

Počátek 14. století můžeme tedy považovat za jedno z mnoha období, ve kterém se křesťanští učenci pokouší nalézt účinnou misijní metodu či nástroj, který by zapůsobil především na židovskou menšinu trvale odolávající, až na některé výjimky, nepřetržitým misijním snahám. Proto se zdá jako velmi pravděpodobné, že Lyrova *Postilla litteralis* sloužila na jedné straně jako nezbytná pomůcka pro studium Nového i Starého zákona. Na druhé straně však byla i užitečným a praktickým nástrojem k misijním účelům. Ze sledu historických událostí 13. století, ve kterém můžeme jednoznačně pozorovat četnější užívání židovských i muslimských náboženských textů, intenzivní studium hebrejštiny i arabštiny a zájem o doslovnou exegezi Písma, můžeme potom *Postillu litteralis* vnímat jako logické pokračování a vyvrcholení těchto dlouholetých snah a misijního úsilí vedle starších křesťanských polemických spisů, které rozhodně neměly takový vliv jako Lyrova postila. K nim je možné řadit spis

Pugio fidei, jenž se nám dochoval jen ve velmi málo rukopisech, což mohlo být částečně způsobeno i vyššími nároky na studium tohoto spisu na rozdíl od Lyrovy postily.

Již na přelomu 12. a 13. století a zejména pak od pařížské disputace se setkáváme ze strany křesťanů s neustálou snahou dokázat ze židovských kanonických textů na jedné straně pravost křesťanské víry a na druhé straně byli středověcí křesťanští učenci přesvědčeni, že je třeba probudit židy ze zaslepenosti, aby mohli rozpoznat, že jejich výklady jsou v mnohém chybné a zavádějící. Podobným způsobem poukazují misionáři na chybné názory v učení muslimů. Všechny tyto snahy se potom odráží v kompozici *Postilly litteralis* a v Lyrově pojetí doslovného výkladu, který je třeba chápat především jako kontextuální a silně kristologický, což na mnohých místech paradoxně „dosvědčuje“ Raši a mnozí další židovští učenci nebo dokonce některé aramejské targumy. Lyra je též ve svém komentáři

veden neustálou snahou korigovat latinský text na základě hebrejského znění anebo na základě Rašiho komentáře. Mnohé z těchto křesťanských misijních pokusů je možné i částečně považovat za odpověď na židovské polemické traktáty, které rovněž dokazovaly nelegitimitu křesťanské věrouky za použití Nového zákona. S takovými nejstaršími pokusy se setkáváme již ve druhé polovině 12. století. Misijní aktivita křesťanů měla mnoho podob a exegeze Písma byla rozhodně její součástí a bezpochyby ji můžeme řadit k nejrozšířenějším polemickým snahám mezi učenci obou komunit.

Pokud porovnáme intenzitu misijních aktivit křesťanských učenců ve 13. a v 15. století, tak se zásadně nemění. Významný posun však můžeme spatřovat v užívání židovské kanonické literatury v misijních aktivitách a polemikách. Zatímco ve 13. století se učenci zabývají především rabínskou literaturou a středověkými židovskými komentáři k Tanachu, tak ve století 15. se již

k tomuto účelu užívá židovských mystických spisů,³⁵ neboť i jazyková vybavenost křesťanských učenců je ještě na vyšší úrovni. Zatímco ve 13. století s židovskou literaturou pracují především žebravé řády, v pozdějším období se touto literaturou zabývají univerzitní učenci z řad katolíků, ale i protestantů a zejména pak jezuité, taktéž velmi vlivný a úspěšný misijní řád v 16. a 17. století, který v podstatě navázal na františkánská a dominikánská „orientální studia“.

Lyra tedy vytvořil křesťanský výklad Písma, který spočívá na jedné straně na pevných základech rabínského výkladu a na straně druhé na „nejvhodnějším“ výběru křesťanských komentářů, kde se řídí principem výkladu podle doslovného smyslu. Také by bylo obtížné nalézt místo, kde bychom mohli Mikuláše z Lyry nařknout z

³⁵ Kořeny tohoto přístupu můžeme spatřovat v náznacích už na přelomu 13. a 14. století.

„judaizování“ křesťanské tradice. Naopak, právě on patří k těm, kteří svoji tradici přísně střeží, tedy tradici výkladu, nikoliv bezmezný respekt ke komentářům tradičních křesťanských autorů, které neváhá na mnohých místech rozporovat a to včetně takových postav jako byl Origenes či Jeroným. Proto nemůže být sporu o tom, že kompozice *Postilly litteralis* byla ve své době poněkud odvážným a ambiciózním „projektem“, ale především se jednalo o velmi úspěšný komentátorský počín a to ještě za Mikulášova života.³⁶ A asi bychom těžko hledali jemu podobný v křesťanské exegetické tradici.

Nelze se tedy domnívat, že její vznik a pozdější nesmírný úspěch byl absolutně nečekaný a pouze dílem náhody. Ba naopak jsem toho názoru, že se jednalo o velmi dobře promyšlený záměr křesťanského učenice, kterého by bylo správnější nazývat asi „editorem“, než skutečným autorem

³⁶ Raši se své vlastní popularity nedožil. In GROSSMANN, A. *The Early Sages of France: Their Lives, Leadership and Works*, s. 175.

celého komentáře. Neboť mnohé souvislosti a podobnosti svědčí o tom, že Lyrův komentář byl zkomponován jako protiváha či konkurenční výklad právě k Rašiho komentáři, který měl téměř až „božskou“ autoritu. Vždyť prvními tištěnými komentáři byly na straně židovské Rašiho výklad a na straně křesťanské právě Lyrova *Postilla litteralis*. Odpověď na otázku, co učinilo Lyrovu postilu tak úspěšnou a respektovanou mezi křesťanskými učenici, není složitá. Zejména Raši ji učinil tak úspěšnou. Vždyť jemu se v podstatě povedlo být respektovaný, aniž by to mohl tušit, jak ve své vlastní tradici, tak skrze Mikulášovy komentáře i v tradici křesťanské, i když na některých místech jen s výhradami. A to nejen díky své reputaci, ale především díky svému stylu a metodě výkladu, který byl patrně v očích křesťanů nedostižný a těžko napodobitelný a to až do příchodu Mikuláše z Lyry. K Rašimu je však třeba připočíst i další významné židovské učence jako Avrahama ibn Ezru a Davida

Kimchiho, kteří na mnohých místech rozšiřují základ, na kterém Lyra „vybudoval“ celou exegetickou stavbu, což svědčí o jeho daleko širším záběru a znalostech židovské tradice. Asi nejtěžší je odpověď na otázku, jakým způsobem by mohl Lyra zkompileovat tyto židovské a křesťanské komentáře, když by neměl dostatečné znalosti hebrejského jazyka. V této záležitosti se jednoznačně přikláním na stranu těch, kteří tvrdí, že byl velmi solidním hebraistou i znalcem židovské tradice a zvyků, přestože to odporuje jeho vlastním slovům, která považuji spíše za výraz jeho skromnosti. Faktem je, že svoji práci bral velmi odpovědně, i když připouštím, že mohl konzultovat některé obtížnější pasáže z rabínské literatury a židovských komentářů, často psané zčásti i v aramejštině, jednoznačně to ale nemusí vypovídat o jeho zásadní neznalosti či nevzdělanosti. Dále potom i doba po kterou se věnoval této činnosti a jeho autorita, které požíval za svého života i po své smrti, svědčí spíše o jeho

výjimečném nadání a schopnostech, než o tom, že by za pomoci mnohých učenců kompiloval židovské a křesťanské komentáře, aniž by znal příslušné pasáže v hebrejském originále. Neboť po prostudování mnohých pasáží, které jsou zde uvedeny, ale i ty, které se již nevešly do rozsahu celé práce, se jednoznačně zdá, že by byl tento způsob téměř nemožný a důvod, který by k tomu vedl, by byl potom obtížně vysvětlitelný.

A tak díky Lyrovým komentářům celá křesťanská tradice byla významným způsobem ovlivněna Rašihovo vykladačským umem právě skrze Lyrovu *Postillu litteralis*. Pozdější vykladači se potom více zabývají Lyrovou postilou a tím i klesá zájem o studium Rašihovo komentářů v originálním znění, což rovněž není náhodné, ale do jisté míry očekávané. Vedle Jana Viklefa a Martina Luthera můžeme přiřadit i Jana Husa spolu s některými jeho současníky k těm učencům, kteří spatřují v Lyrově komentáři výklad držící se přísně textu Písma. Také

jejich pokračovatelé se významným způsobem zabývají Lyrovým dílem, o čemž svědčí i mnohé dochované rukopisy, a dokonce překlad *Postilly litteralis* k Matoušovu evangeliu do českého jazyka. A tak tedy i češtinu je třeba přiřadit k výčtu jazyků, do kterých byla Lyrova postila přeložena jako první.

Co se týče pramenných textů, tak byl použit pro Lyrovy prology k *Postille litteralis* a *moralis* text nacházející se v *Patrologiae latina* editovanou J. P. Mignem.³⁷ Pro Lyrovy biblické komentáře bylo užíváno starších i novějších edic Lyrovy *Postilly litteralis*, starší vydané v Norimberku v roce 1476³⁸ a v Benátkách roku 1488,³⁹ novější vydaná v Benátkách roku 1603.⁴⁰ Většina míst byla

³⁷ MIGNE, J. P. (ed.) *Patrologiae cursus completus...*, *Series latina*, Paris, 1878-1890, sv. 113, s. 25-36. Neboť tento text je naprosto identický s rukopisy a všemi tisky Lyrovy *Postilly litteralis*.

³⁸ *Biblia latina cum postillis Nicolai de Lyra*, Norimbergae, sv. I-VI, 1487.

³⁹ *Postilla super totam bibliam Nicholai de Lyra*, Venetia, sv. I-VI, 1488.

⁴⁰ *Biblia sacrorum cum glossa ordinaria*, Venetiis, sv. I-VI, 1603.

porovnávána i s dochovanými rukopisy *Postilly litteralis*.⁴¹ Pro Rašiho komentáře bylo užito následujících edic textů: k Tóře edice Ch. Šavela⁴² *Raši perušej al ha-Tora* - רש"י פרושי על התורה, k Žalmům edice M. Grubera⁴³ *Raši tehilim* - תהלים רש"י a k ostatním biblickým knihám byla užita standardní edice *Mikraot gdolot*⁴⁴ - מקראות גדולות. Stejná edice *Mikraot gdolot* byla užívána i pro komentáře Avrahama ibn Ezry, Davida Kimchiho i pro aramejské targumy.

⁴¹ Lyrovy komentáře vykazují málokdy odlišné znění v rukopisech a v tiscích. V případech, kde se tomu tak stalo, je rukopis uveden v příslušné poznámce.

⁴² שעוול ח' ד', פרושי רש"י על התורה, ירושלים: מוסד הרב קוק, הדפסה תשי"עית תשנ"ה.

⁴³ GRUBER, I. M. *Rashi's Commentary on Psalms*, The Jewish Publication Society: Philadelphia, 2007. ISBN 978-0-8276-0872-6, s. 811-861.

⁴⁴ מקראות גדולות, ברמן: ירושלים, תשנ"ה.

Publikované práce

LISÝ, Š. Kniha a meč – příspěvek k redakci Babylónského talmudu. In *Pantheon – religionistické studie*, Univerzita Pardubice, 2008. ISSN 1803-2443. s. 162-173.

LISÝ, Š. Hebraistické tendence v křesťanské tradici do začátku 14. století. In *Pantheon – religionistické studie*, Univerzita Pardubice, 2008. ISSN 1803-2443. s. 223-236.

Anotace

Práce se zabývá vykladačskými principy v *Postille litteralis* Mikuláše z Lyry (1270-1349), ve které se odráží misijní snahy křesťanů mezi židy i muslimy. Kompozice celého Lyrova komentáře je silně ovlivněna židovskými komentáři rabiho Šloma ben Jicchaka (Rašiho). Méně významný, ale patrný je vliv Avrahama ibn Ezry, Davida Kimchiho (Radaka) a Raymunda Martiniho. V závěru práce se potom autor věnuje vlivu *Postilly litteralis* na pozdější křesťanské učence s ohledem na dochované rukopisy na našem území.

Abstract

The present work studies variability in Nicholas of Lyra's exegesis in his *Postilla litteralis* and its role in Christian missionary activities among Jews and Muslims. Lyra's postilla is significantly influenced by commentary of Rabbi Shlomo ben Yitzchak. In *Postilla litteralis* there is a minor influence of commentaries of David Kimchi (Radak), Abraham Ibn Ezra and Raymundus Martini as well. Also in the study the author examines the impact of *Postilla litteralis* on later scholars and existing numerous manuscripts of Lyra's works in Bohemian and Moravian lands.

Klíčová slova

Mikuláš z Lyry, exegeze, Postilla litteralis, Raši,
David Kimchi, Jan Hus

Key Words

Nicholas of Lyra, exegesis, Postilla litteralis, Raschi,
David Kimchi, John Huss